

- 10.Іван Франко і світова культура. — Львів, 1986. — С. 54.
- 11.Франко І. З приводу еміграції населення // Франко І. Зібрання творів: В 50 т. — Т. 44. — Кн. 2. — К., 1985. — С. 351.
- 12.Журавська І. Ю. Леся Українка і зарубіжні літератури. — К., 1963. — С. 63.
- 13.Міщенко Л. І. [Вступна стаття] // Українка Леся. Твори. — Т. 1. — К., 1986. — С. 23.
- 14.Ставицький О. Ф. [Примітки.] // Українка Леся. Твори. — Т. 2. — К., 1986. — С. 660.
- 15.Українка Леся. Твори. — Т. 2. — К., 1986. — С. 236.
- 16.Історія української еміграції. — К., 1992. — С. 77.
- 17.Стефаник В. Вибрані твори... — С. 78.
- 18.Стефаник В. Кленові листки. — К., 1987. — С. 150.
- 19.Стефаник В. Твори. — К., 1971. — С. 93.
- 20.Стефаник В. Вибрані твори... — С. 113.
- 21.Там само. — С. 38

Анотації

Сидун И. В. Украинская интеллигенция про США конца XIX — начала XX века.

В статье дана оценка отношения украинской интеллигенции к США в конце XIX — начале XX века. Свои впечатления, чувства и воспоминания писатели передавали в сочинениях.

Sidun I. V. The Ukrainian intelligentsia about the USA at the end of the XIX — beginning of the XX centuries.

In the article the author tries to analyze the Ukrainian intelligentsia's attitude to the USA at the end of the 19th — beginning of the 20th centuries. The Ukrainian writers expressed their impressions, feelings and recollections of the American life in their works.

Л. В. Якиминська

СИСТЕМА ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА В КОЗАЦЬКИХ ДУМАХ

Уявлення про цінності належать до основних орієнтацій людини і суспільства. Воно існує у протиставленні “цінне — непотрібне”. Таке протиставлення є універсальним, однак його складові, визначаючи одні й ті ж речі, можуть мати прямо протилежний смысловий зміст для різних людей, культур, соціальних груп. Ціннісна проблематика є досить складною, надто ж — на рівні масової свідомості. Координатори регуляторів ціннісних орієнта-

цій містяться в культурі як сукупності матеріальних і духовних цінностей. Інакше кажучи, культура є способом програмування поведінки соціальної групи чи конкретного індивіда [1].

Таким чином, дослідження культурної спадщини суспільства або ж соціальної групи дає змогу скласти уявлення про її ціннісні орієнтири.

Слід наголосити, що це не означає можливості створення так званого універсального типу ментальності, який буде властивим будь-якому представнику досліджуваного культурного простору; неможливо є також побудова “середньостатистичної” ментальності (наприклад, досліджуючи ментальний тип українського козацтва, неможливо створити середньостатистичний психологічний образ козака).

Проблемам, пов’язаним з українським менталітетом, присвячені роботи П. Гнатенка, М. Гримич, С. Тагліна, Н. Яковенко, В. Хрушта, А. Льовочкіної, І. Мірчука, О. Кульчицького, В. Яніва та інших. Поруч із цим, у науковій парадигмі широко розглядається проблематика, пов’язана з українським козацтвом. Нею займаються В. Степанков, Н. Шевченко, А. Яковлев та інші. Разом з тим, ціннісні орієнтації українського козацтва на матеріалах українського фольклору не були предметом окремого дослідження.

Національний характер за своєю суттю є специфічним поєднанням загальнолюдських рис із конкретними історичними та соціальними умовами існування нації”. [2] Звідси виходить, що будь-яка загальнолюдська риса може абсолютно по-різному проявлятися в різних соціальних чи етнічних групах, набуваючи специфічного забарвлення в залежності від конкретних умов життедіяльності і основної напрямленості ціннісних орієнтацій.

Наше дослідження має на меті виявити актуалізацію загальнолюдських рис і окреслити способи їх реалізації в середовищі українського козацтва на основі циклу козацьких дум, і, таким чином, виявити базові ціннісні орієнтири даної соціальної групи.

Через увесь цикл козацьких дум червоною ниткою проходить ідея побрратимства, вірної товариської дружби, яка зводиться до якості однієї із найбільших життєвих цінностей. Цей факт легко пояснюється способом життедіяльності козацької верстви.

Існування в умовах постійної небезпеки, надто ж — у воєнних походах, зумовлює посилення значущості довіри до товариша, дружби, взаємодопомоги, оскільки зрада в таких умовах

дуже часто означає полон, катування, смерть, і не тільки для одного козака, а й часто — для всього війська. Саме з цих причин в козацьких думах дружба і товариська взаємодопомога займають чільне місце в системі цінностей.

Таку тезу підтверджує факт, що зрада в козацьких думах має каратися наглою смертю (батьки відмовляються від сина, дізнавшись, що він кинув напризволяще брата в турецькій неволі, і посилають його на смерть:

“Лучче мені було тебе, брате, /У турецькій, у бусурменській неволі доглядати, /А чим мені, брате, між своїм народом, /У своїм безрідді смертю постраждати”” [3].

Гостро засуджується також і зневага до козаків-побратимів (“Козак нетяга Фесько Ганжа Андібер” [4]), яка також заслуговує на суворе покарання:

“...Сих дуків-сріблляніків за лоб брали, /Із-за стола, наче волів, виводжали, /Перед окнами поклали, /У три березини потягали.”

Цікавим є той факт, що зрада Марусі Богуславки, яка

“...потурчилася, побусурменилась /Для розкоші турецької, /Для лакомства нещасного” [5]

не засуджується, а скоріше викликає співчуття. Це можна пояснити тим, що дівчина, “потурчившись”, не забуває товаришів-одновірців, а навпаки, допомагає їм втекти

“з тяжкої неволі, /з віри бусурменської /на ясні зорі, /на тихі води /у край веселий, /у мир хрещений!” [6]

Ще однією визначальною рисою козацьких дум є надзвичайна їх релігійність.

Козак звертається до матері:

“Благослови мені, козаку молодому,../На герці погуляти, / За віру християнську одностайно стати.” [7]

Таку релігійність легко пояснює той факт, що вороги козаків були, в основному, іновірцями: поляки — католиками, турки — мусульманами. З цих причин козацтво дуже негативно сприймало інші віросповідання, асоціюючи їх, в першу чергу, з власними ворогами.

Визнання винятковості православної віри загрожувало запорожцям скоченням до релігійної нетерпимості, чому також сприяв характер відносин між Запорозькою Січчю та сусідами. Зокрема, в боротьбі проти мусульманського світу козацтво не

зупинялось ні перед чим. Як відомо, це узгоджувалось також і з християнськими нормами. Оскільки противниками запорізьких козаків були, за їх розумінням, іновірці, в боротьбі проти них допускались і морально виправдовувались випадки хитрощів, порушення клятви та інші подібні вчинки, загалом несумісні з лицарською психологією. Даний факт знаходить своє відображення в козацьких думах (наприклад, "Самійло Кішка" [8], "Дума про козака Голоту" [9] та інші).

Особливо гостро звучить мотив релігійного протиставлення в думах про турецьку неволю. Не торкаючись суті, а тим паче деталей міжконфесійних взаємин, думи досить чітко, хоча й на перший погляд опосередковано змальовують їх наслідки. Попри багатство художньо-виражальних засобів і прийомів, українські землі описані в думах досить лаконічно — це "мир хрещений", "города християнські", "берег святоруський". Неважко поміти, що ці терміни, як і в певному розумінні їх узагальнюючий синонім "мир веселий", означають насамперед духовні цінності.

Натомість в описах чужої землі превалують матеріальні речі вузькоутилітарного призначення — "срібло", "золото", "дорогі напитки" та ін. Визначальним є той факт, що православні, які приймають інше віросповідання в неволі (Маруся Богуславка, Лях Бутурлак), зрікаються батьківської віри задля якихось матеріальних благ, а не тому, що вбачають духовні переваги в іншій релігії. Водночас терміни "земля турецька" та "віра бусурманська" виступають не просто синонімами, а по суті позначають одне поняття. Власне "тяжка неволя" ототожнюється в думах з чужою вірою:

"Що в тобі (неволі) козаки, бідні невольники, пробувають,
/Та про віру християнську думають та гадають, /Землю турецьку,
віру бусурменську клянуть-проклинають — /Ти, земле турецька, ти, віро бусурменська, ти розлуко християнська!" [10].

Найвищою цінністю вважається батьківська віра. Так, козаки-полонені проклинають Марусю Богуславку за те, що вона сказала про Великдень:

"...та бодай ти, дівко-бранко, /Марусю, попівно Богуславко,
/Щастя й долі собі не мала, /Як ти нам святий празник роковий
Великдень сказала!" [11]

Отже, мова йде про неволю не стільки фізичну, як духовну. Вважаючи її карою Божою, невільники сподівались на визво-

лення й повернення в “край веселий”. Не залишало надій на вороття лише прийняття чужої віри, — незалежно від того, було воно добровільним чи примусовим. Тому навіть після п’ятирічного перебування в полоні Самійло Кішка не погоджується “хрест на собі поломнути”:

“Хоч буду до смерті біду та неволю приймати, /А буду в землі козацькій голову християнську покладати. /Віра ваша погана, /Земля ваша проклята!” [12]

Зрада батьківської віри прирівнювалась запорізькими козаками до найтяжчих гріхів, що їх ніяким чином не можна було спокутувати, оскільки означала не тільки (і навіть не стільки) зраду власної церкви, але й рідної землі, товаришів-земляків-одновірців і автоматично означала перехід до ворожого козакам табору.

Таким чином, ми бачимо, що такі загальнолюдські або інтеретнічні цінності, як любов до рідної землі, відданість батьківському віровчення, товариськість набувають гіперболізованого значення у специфічних умовах існування козацької суспільної верстви.

Під впливом історичних чинників на перший план виходять саме ті ціннісні орієнтири, які несуть у собі консолідаційний сенс, набуваючи символічних рис. У той же час форми актуалізації самих цінностей дещо трансформуються, зазнаючи впливу особливостей життедіяльності козацтва.

В першу чергу це стосується духовних цінностей православ'я. Вбивства, віроломство на війні виправдовувалися тим, що противниками козаків були представники іншого віросповідання; в боротьбі проти них, таким чином, допускалися подібні вчинки, які, по суті, суперечать християнській моралі.

Таким чином, на прикладі розглянутих ціннісних орієнтацій українського козацтва, приходимо до висновку, що рівень актуалізації тих чи інших загальнолюдських рис в конкретному соціокультурному просторі залежить, в першу чергу, від конкретно-історичних умов існування.

Система цінностей українського козацтва, базуючись на суті українській традиційній ментальній основі, в подальшому, зазнавши певного впливу внаслідок специфіки життедіяльності козацької верстви, справила значний вплив на процеси формування народного світосприйняття.

Український фольклор зберігає у собі досить повну інформацію стосовно процесів формування та еволюції ціннісних орієнтирів українського народу, саме тому він потребує детального аналізу та ґрунтовного дослідження.

Джерела та література:

- 1.Хруш О. Почуття людської ментальності // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. — К.; Луцьк, 1994. — С. 161 — 163.
- 2.Гнатенко П. Український національний характер. — К., 1997.
- 3.Втеча трьох братів із города Азова, із турецької неволі //Думи. Історико-героїчний цикл / Упорядкування О. Дея. — К., 1982. — С. 45 — 47.
- 4.Козак нетяга Фесько Ганжа Андібер // Думи. Історико — героїчний цикл / Упорядкування О. Дея. — К., 1982. — С. 84 -89.
- 5.Там само.
- 6.Там само.
- 7.Проводи козака до війська //Думи. Історико-героїчний цикл / Упорядкування О. Дея. — К., 1982. — С. 103 — 105.
- 8.Самійло Кішка. //Думи. Історико-героїчний цикл /Упорядкування О. Дея. — К., 1982. — С. 53 — 63.
- 9.Дума про козака Голоту //Думи. Історико-героїчний цикл /Упорядкування О. Дея. — К., 1982. — С. 12 — 19.
- 10.Плач невольника //Думи. Історико-героїчний цикл /Упорядкування О. Дея. — К., 1982. — С. 34 — 36.
- 11.Маруся Богуславка //Думи. Історико-героїчний цикл /Упорядкування О. Дея. — К., 1982. — С. 49 — 51.
- 12.Самійло Кішка. Зазнач. тв.

Анотації

Якиминская Л. В. Система ценностей украинского казачества в казацких думах.

Данная работа представляет собой исследование системы ценностей украинского казачества на материалах казацких дум. Цель исследования — в прослеживании актуализации общечеловеческих (или межэтнических) ценностей в конкретной исторической социально-культурной среде.

Yakiminskaya L. V. The system of values of the Ukrainian cosaks in the cosaks dooms.

The given work represents research of the system of values of the Ukrainian cosaks based on the materials of cosaks dooms. The purpose of the research is to track the actualization of universal values in the particular historical socio-cultural environment.